

DEN FOLKELIGE SANGTRADITION PÅ FÆRØERNE OG I ISLAND

Af Eva Fock

Det er mit formål her, kortfattet at opridse hovedlinierne indenfor den færøske og islandske folkesang - hvilke typer af folkesang der er tale om, hvad deres funktion har været og hvor det tekstlige grundlag kommer fra.

Til forskel fra ved en forelæsning er det i en artikel ikke muligt at supplere egne kommentarer med lydseksempler. Jeg har derfor valgt at transcribere en række af eksemplerne, og vedlægge de noterede udgaver her. Dette kan på ingen måde erstatte lydindtrykket, blot give et indtryk af melodikken samt bidrage med teksterne. Der er blot tale om grove transcriptioner. Små udsving i tempo, glidende modulationer og mikrovariationer i melodikken er ikke optegnet.

Såvel Færøerne som Island blev beboet omkring år 900 af vikinger, især fra Norge. Siden da har de to Nordatlantiske landes historie haft mange lighedstræk. Begge var de øer, isolerede fra resten af Europa. De havde først norsk overherredømmme, sidenhen dansk. Den danske konges handelsmonopol begrænsede ikke blot al handel til og fra landene, men også befolkningens mulighed for at yde indflydelse på handel og produktion, og derved forbedre deres egen situation. Bl.a. dervor var begge lande i peioder meget tyngt af fattigdom med mere. Dog har der også været forskelle, bl.a. i religionens placering i samfundet og selve samfundsstrukturen, begge dele faktorer som er af stor betydning for et lands musikalske udvikling. Det kan derfor ikke undre at der, trods lighederne, er ganske tydelige forskelle musikalsk.

FÆRØERNE

Hvilken musik disse folk har bragt med sig fra kontinentet er uvidst, man ved så godt som intet om den helt gamle nordiske musik. Der hvor vores kendskab til Færøerne begynder er i det 13. århundrede. Cirka på det tidspunkt kom den kædedansetradition som igennem middelalderen havde fundet anvendelse i Europa (i Frankrig kendt som BRANLE) til Færøerne via Danmark. I resten af Europa er den sidenhen forsvundet i takt med de samfundsmæssige forandringer. Først var det adelen som hele tiden søgte nye typer musik,

sidenhen blev det byernes borgerskab som prægede udviklingen. Disse faktorer fandtes ikke på Færøerne hvor der bestod et meget stabilt og konservativt bygdesamfund uden adel eller by-borgerskab. Derfor er denne musiktype ikke blevet tvunget vek på Færøerne før idag.

Sa meget baggrunden, hvad er det da for een musik jeg taler om? Det er kvad (eller ballader som vi kalder dem på dansk). Før jeg går over til at beskrive selve repertoiret og de forskellige undergrupper der indenfor vil jeg se på hvad der er fælles for de forskellige typer af kvad på Færøerne.

Kendetegnende for de færøske kvad er sammensmeltningen af tekst, melodi og dans som tre helt uadskillelige dele af eet hele. For at forstå den færøske dans bør man da også selv opleve den, først da vil man forstå hvad der menes med den sammensmeltning. Disse næsten uendeligt lange ballader hvor man bliver ved med at gentage det samme omkvæd, bliver ved med at gentage den samme melodi, bliver ved med at gentage de samme enkle dansetrin. Umiddelbart virker det kedeligt, man når det kvædes (kvad synges ikke, de kvædes!) med den styrke som kun en rigtig forsanger har, i et ikke for stort lokale fyldt med mennesker som, alle syngende med på omkvædet, snor sig ind mellem hinanden i een lang kæde, så mister hvert element sin selvstændighed og det blir en helhed med en egen kraft.

Helt iøre- og øjenfaldende for den færøske dans er at der ikke anvendes instrumenter på noget tidspunkt ved den færøske dans og at der ikke findes et egentligt publikum - alle er deltagere. Der findes en forsanger (skipar) som starter med at gå på dansegulvet og begynde på et kvad. Hurtigt kommer resten med, man danser i en kæde to skridt til venstre, et til højre. Skiparen kvæder (en mellemting mellem synge og tale) verset, resten kvæder omkvædet. Denne arbejdsdeling lyder temmelig stiv, men i realiteten er overgangene mere flydende. Skiparen (med evt. hjælper) kvæder ganske rigtigt for, men ofte falder resten ind allerede i løbet af verset. De øvrige deltagere kvæder omkvædet medens skiparen hviler stemmen og koncentrerer sig om det følgende vers. Et andet punkt hvor der er forskel mellem teori og praksis er flerstemmighed. Kvad er principielt enstemmige, men når man oplever dem eller hører optagelser deraf er der en tydelig flerstemmighed. Den er ikke arrangeret eller planlagt, men mere et resultat af melodivarianter, kvadets stemning og fænomenet "at gå højere". Det vil sige at skiparen hæver tonelejet, evt. oktaverer, enten fordi det er blevet for lavt at synge eller fordi skiparen på

eksempel 1 REGIN SMÍÐUR ♩ = 100 Færøsk kvæð

OHK
 Grani bar gullíð av heidi, bró hann sinum brandi av reiði

Sjúðar ú av orminum, Grani bar gullíð av heidi. (Heja!)

1.v.
 Sigmund so nevni eg tan Uðungason tad var hin unga Fjördis kona hans var hon.

OHK
 Grani bar gullíð av heidi, bró hann sinum brandi av reiði.

Sjúðar ú av orminum, Grani bar gullíð av heidi. (He!) So

2.v.
 gládiliga drekka teir í ríkinum jól. So fjóðuliga seta teir sín teknaastól.

eksempel 2 KONG HANS ♩ = 50 Færøsk vise

1.v.
 Kong Hans han sidder på København, han lader de lønnebrev skrive

sender han dem til Nørregjylend, Erik Ottesen lover at give

OHK
 Der kommer aldrig så rig en jomfru til Danmark

2.v.
 Det var Erik Ottesen, der han de lønnebrev så, han skød vartikkel og

terring fra sig, bad sadle sin ganger grå. Der

OHK
 kommer aldrig så rig en jomfru til Danmark.

den måde vil prøve at få dansen til at gå bedre. Begge dele giver et meget specielt indtryk for udenforstående.

Jeg vil nu se lidt nærmere på dette repertoire. Overordnet falder tekst-materialet i 3 grupper:

- 1) færøksprogede kvad (kvæði), som regnes for den ældste folkedigtning på øerne. De føres tilbage til middelalderen eller førreformationen. Temaerne er fremfor alt kæmpe- og troldviser.
- 2) danskprogede, danske folkeviser (vísur). Disse især ridderviser kom til landet i det 17. århundrede, især gennem Anders Sørensen Vedels og Peder Syvs visebøger
- 3) skæmtviser (tættir) -satiriske viser som beskriver hændelser eller personer. De er også blevet anvendt til politisk agitation, bl.a. om de danske magthavere.

Kvadene skiller sig på flere måder ud fra danse viser og øvrige nordiske ballader. Kvadene er meget lange, selv op til 200-600 vers, opdelt i flere dele (tættir). Oftest bliver kun dele af en sådan kvadcyklus opført, det er en sjældenhed hvis en hel cyklus opføres på een gang. Som eksempel på et langt kvad kan nævnes *Sjurðar kvæði*, eet af de ældste færøske kvad, med tilknytning til "Vølsungasaga" og andre islandske kildeskrifter. Dette kvad med ialt omkring 1000 strofer er underfordelt i 4 dele: Regin smidur (eksempel 1), Brynhildar tatur, Høgna tatur og Adrians tatur.

Et andet karakteristika er anvendelsen af *gentagelsesstrofer*. Vigtige dele af handlinge gentages i mange vers med små variationer. Desuden findes mange billedlige omskrivninger og alliterationer i kvadene. Denne tradition er mere knyttet til det norrøne poetiske sprog (skaldepøesi), som bl.a. kendes mere fra de islandske rímur (herom senere) end fra de øvrige nordiske viser. Omkvædene er ofte ganske lange - længere end selve kvadverset som er 2- eller 4-liniet. Omkvædene kommer enten efter versene eller skiftevis hermed.

Endelig forekommer der meget brede skildringer eller *følelsesforløb*. Hermed menes at visens indhold skal opleves af alle og udtrykkes i dansen, handlingen må ikke afvikles for hurtigt. Helten skal måske dø, og livet gå videre, men først når den oplevelse er forløst i dansen. I kvad bør en helt ikke dø i løbet af blot eet eneste vers, der skal ti til tyve vers til.

De danske viser (eksempel 2), som primært kom til Færøerne med skriftlige kilder i det 17. århundrede blev i den periode meget populære og var ifølge flere kilder ved at udkonkurrere de traditionelle færøske kvad. De blev sunget

på dansk, men et dansk med meget stærk færøsk (norsk) accent. Som ovenfor antydet er de ganske anderledes opbygget. De er væsentligt kortere, med kortere omkvæd og en anden fortællestil. Tempoet er også meget roligere, oftest er der kun een stavelse pr. dansetrin. De er *melismatiske* (flere toner på een stavelse) i modsætning til de ofte *syllabiske* kvad (hver stavelse sin tone).

Skæmteviserne ligner musikalsk kvadene, men omhandler dagligdags emner og personer. Oftest er forfatteren kendt. De nukendte skæmteviser er alle skrevet efter reformationen, men traditionen er endnu ældre. Tidligere var det en tradition at den som skæmtevisen omhandlede stod i midten af dansekedren. Ikke noget under at der på den baggrund kunne komme megen strid i en bygd. Det hændte at den udstillede bestilte eller selv lavede en "gængældelses-skæmtevis". Een af de mest berømte skæmteviser, "*fuglakvæði*", (eksempel 3) blev skrevet i 1806-7 af Paul Nolsøe (Nolsoyar-Páll). Det omhandler det danske bureaukrati og de færøske håndlangere omkring det danske handelsmonopol. Omkvædet er bygget over omkvædet fra det gamle fuglakvæði, som var et traditionelt kvad.

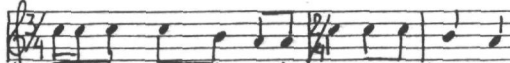
eksempel 3 FUGLAKVÆÐI

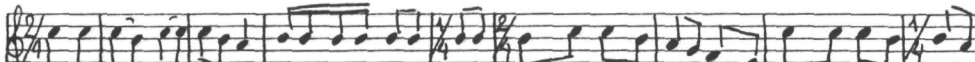
♩ = 108

Færøsk skæmtevis

v. *Geið ljóð og líðið, leggið væli minni, meðan eg kveði um fuglagleim alt á einum sinni*

ik *Fuglin í fjørni við sinun nevi reyða, mangt eitt djór og hæviskan fugla*

 heir hann greitt frá deyða fuglin í fjørni

v. *Eina veit eg rimuna inni heir ljóð leingi gjörð er umta hatarót, sum ókst av fugla meingi*

Som antydnet er kvadene andet end blot en kædedans med en vokal underlægning. De består af et kompliceret samspil af dans, melodi og tekst, hvor ingen af delene eksisterer isoleret. I det gamle færøske samfund opfyldte disse kvad mange forskellige funktioner: **Rekreation** efter dagens arbejde (under dagens arbejde). **Identifikation** for en enkelt bygd eller en anden gruppe - en slags fællesskabsfølelse. **Imitation**, i stil med teatrener. **Kommunikation**, med andre dansende grupper, med hele den dansende gruppe eller med enkeltpersoner indenfor gruppen. Teksterne, som ofte havde et historisk eller på anden måde **informativt** indhold, havde da en informativ eller edukativ funktion.

I takt med at disse opgaver er overtaget af forskellige institutioner eller er forsvundet har også dansen mistet meget af sin betydning, og er efterhånden blevet institutionaliseret, omend ikke i en grad som det kendes fra f.eks. Danmark.

På Færøerne har jeg beskæftiget mig med en tradition som kun i meget ringe grad er blevet forandret siden den kom til øerne i det 13. århundrede, og lige så væsentligt, en tradition som har eksisteret konstant fra den tid op til idag, hvor den først nu er at forsvinde.

ISLAND

Hvor inddelingen på Færøerne først og fremmest var baseret på tekstmæssige forskelle, med begrænsede musikalske og funktionelle forskelle, vil beskrivelsen af Island vise sig musikalsk meget mere kompliceret og varieret. Først og fremmest vil umuligheden af at give et lyd indtryk af de forskellige genrer være af endnu større gene end det var tilfældet i afsnittet om Færøerne. Istedet vil der blive tale om en opridsning af de forskellige hovedgrupper indenfor den islandske folkemusik, i et historisk perspektiv.

Når man taler om Islands musikhistorie tænker de fleste på isolation fra resten af verden. På mange måder er det en forståelig association, men sådan har det ikke altid været. I modsætning til på Færøerne var der tidligere en stærk kirke som spillede en central rolle i samfunds- og musiklivet, og formidlede megen kontakt med udlandet. I det 12. og 13. århundrede dannede de 2 bispesæder i Hólar (Nord-island) og Skálholt (Syd-island) landets kulturelle centra, i denne periode blev også de berømte sagaer skrevet. Her kom udenlandske sanglærere som uddannede præsterne som igen videregav deres viden til den almindelige befolkning. Allerede i det 13. århundrede blev der kom-

poneret islandsk musik i kirkelig regi. Det ældste bevarede eksempel herpå er Þorlákstíðir, en messe komponeret i slutningen af det 13. århundrede til minde om biskop Þorlákur Þórhallsson (AM 241 A f). Dette er blot nævnt for at antyde at kirken på Island, i modsætning til den på Færøerne, spillede en væsentlig rolle for landets musikhistorie fra middelalderen frem til reformationen omkring 1550. Derefter blev landet for alvor kulturelt isoleret.

Selve folkemusikken deles traditionelt i 4 hovedgrupper:

- 1) Tvisang
- 2) Vikivaki
- 5) Rímur
- 4) Folkeviser

Tvisang (Tvisöngur), også kaldet kvintsang er tostemmig sang. Denne form blev anvendt helt tilbage i det 9. og 10. århundrede i Sydeuropa.

Det ældste bevarede eksempel på to-stemmig sang fra Island er et Credo (eksempel 4) og et fragment af et Agnus Dei fra 1473, men der findes et antal eksempler herpå i håndskrifter efter det tidspunkt. Der er tale om to stemmer med den samme ambitus (omfang). De bevæger sig i zig-zag frem og tilbage, delvist i modbevægelser, delvist i parallelle kvinter. Der forekommer ofte stemmekryds. Kvinten er det foretrukne interval men der forekommer også andre intervaller, blot ikke i paralleller (eksempel 4a).

eksempel 4

Credo in unum deum.

Tenor
 Bass
 Credo in u - num deum. Pa - trem o - mni - po - ten - - - -
 - - - - tem fa - cto - - rem coe - li et ter - - - - - rae.
 vi - - si - - bi - li - um o - mni - um et in - vi - si - bi - li - um.

Fra: Bjarni Þórleifsson: Íslensk Þjóðtög, 1906-9.

eksempel 4a skitse af Credo in unum deum

• -tenor
○ -bassus
K - stemmetyds, T - tritonus, — parallele kvinter

Melodierne er oftest af udenlandsk oprindelse, teksterne er for en dels vedkommende kirkelige. Desuden sættes der ofte en ny tekst til en gammel melodi, således bliver gamle salmemelodier brugt til nye drikkeviser.

Der findes yderligere 2 former for trisang. Den ene kendes kun fra manuskripter (bl.a. Bjarni Þorsteinsson) (eksempel 5), her er der tale om 2 stemmer, en melodi (vox principalis) og en modstemme (vox organalis) som synger i parallelle kvinter. Modstemmen synger skiftevis over- eller underkvint, i overgangene forekommer der også andre intervaller, blot ikke i parallelle. Netop i overgangene benytter modstemmen sig ofte af det ellers sjældent anvendte interval tritonus, djævlekvint (eksempel 5a).

eksempel 5 MINA ÞÁ MUNDI ÉG ÞEYJA VENGJI ÚT

Íslandsk trisang

$\text{♩} = 42$

Mina þá mundi ég þeyja vengi út hverjum af aldrei þyti brennivín; þar á kat ef að sjó einhvers staðar mætti kút

kys ég far í salin mín.

eksempel 5a skitse af mina þá mundi...

• -tenor
○ -bassus
K - stemmetyds
T - tritonus
— parallele kvinter

Den anden type tvisang er den eneste mundtligt overleverede form (eksempel 6). Der synger 2 sangere unisont og splitter først i parallelle kvinter ved slutningen (eksempel 6a).

eksempel 6 GLEÐUR LÝÐI islandsk tvisang

$\text{♩} = 46$

Gleður lýði gróin hlíð grass í víða salnum
veður blíðan varir þjó Vatns í fríða dalnum

eksempel 6a skitse af gleður lýði

Fælles for de to typer er at de især har været anvendt i det 18. og det 19. århundrede. Den bedste sanger sang modstemmen som i princippet var improviseret, resten af selskabet (eller blot een enkelt) sang melodien, kvinder sang ikke tvisang. Det blev sunget langsomt og kraftigt med lange sluttoner efter hver linie, hvilket gav et tungt indtryk. Melodierne er for det meste trokæiske. Tekstgrundlaget for disse sange var dels salmer, dels folkeviser som melodisk var egnede til denne sangform.

Vikivaki er en slags dansefester hvorom meget lidt er sikkert. Musikken hertil er gået tabt og forskere er alt andet end enige om hvad der har været sunget/spillet. Meget tyder dog på at ihvertfald en del af repertoiret har været lange kvad med historisk-, kærligheds- eller satirisk indhold. Disse har i så fald været fremdraget i stil med de færøske kvad. En anden del af repertoiret har været sanglege/mimespil, af denne gruppe er nogle enkelte beskrivelser bevaret. Vikivaki dyrkedes i 1600- 1800 tallet. Ved slutningen af den periode blev de forbudt af kirken da de efterhånden var blevet meget vilde og erotiske. Der blev sidenhen lavet forsøg på at genoplive traditionen, men uden held. På det tidspunkt var der kommet nye udenlandske danse til landet.

Rímur udgør den allerstørste gruppe indenfor islandsk folkelig musik. De ældste rímur stammer fra omkring 1300-tallet. Helt tilbage fra den tid blev disse kvad anvendt til danseledsagelse. For enkelte vers var dette tilfældet

helt op til det 18. århundrede. Fra det 16. århundrede ved man at der ofte reciteredes digte om aftenen efter dagens arbejde eller for gæster. Der er lange formodentlig været tale om rímur.

Men hvad er da rímur? Det er lange episke digte, bygget over skrevne fortællinger (sagaer, myter etc). De er digtet med det ene formål at blive foredraget (kvædet) som rímur. Ligesom tilfældet var med de færøske kvad består rímur af en samling af rímur (*rímnaflökkur*) som kan bestå af mere end 1000 to-, tre- eller fire-linede vers. En sådan rímnaflökkur består af flere kapitler (*ríma*), hver med sit eget metrum. Hvert kapitel indledes med en *mansöngur* et kærlighedsdigt, hvori forfatteren fortæller noget om sig selv eller om den kommende fortælling. Derefter følger selve rímet. Det sprog som anvendes i rímur er afledt af den gamle nordiske *skjaldepoesi*, et væld af metaforer (*kenningar*) som gør det meget vanskeligt at forstå meningen.

Rímur (eksempel 7 og 8, s 26) kvædes i forskellige *metre*, afhængige af antal linier i hvert vers (2-4), antal stavelser i hver linie (4-12) og evt. den endelige rytmekombination. Hvert kapitel følger eet rytmeprincip, men enkelte vers kan være mere kompliceret. Et andet kendetegn er *alliterationerne*, et kompliceret net af bogstavrim, sammenflettet med ovennævnte metre. Melodisk er rímurne også noget for sig, rímur og melodi hører sammen som en slags recitation og ligesom teksten var afgørende for rímes metrum så er den også afgørende for dens melodi.

Indtil dette århundrede var kvædning af rímur, ved siden af sagalæsning, islændinges væsentligste underholdning. De blev kvædet af en solist (*kvæðamaour*). Evt. kunne lyttere falde ind på sluttonen, hvorved kvæderen fik tid til at samle sig om næste vers, ligesom i de færøske kvad. Indholdsmæssigt og funktionsmæssigt opfyldte rímurne den rolle som folkeviser og kvad havde i de øvrige nordiske lande.

Det 18. og 19. århundrede var rímurnes gyldne tid. Da fandtes der flere professionelle kvædere som rejste fra gård til gård for at kvæde sine rímur. Nu er der ingen som rigtigt kvæder længere, der er bred enighed om at den teknik er forsvundet, at der nu synges mere end der kvædes. De lange rímur kvædes næsten heller ikke mere, istedet er kommet *eenversede lausavísur*. Disse har en mere sangbar melodi end de gamle rímur. Tekstmæssigt består de dels af enkelte rímurvers, udrevet fra deres sammenhæng, dels af vers lavet som lausavísur. Også de er ofte fulde af alliterationer og *kenningar*.

Folkeviser. Der findes i Island et væld af middelalder håndskrifter, men ingen med folkeviser. Det ældste eksempel på et folkeviser-håndskrift er Olafs-

eksempel 7 BREIÐFIRÐINGAVÍSUR Íslandsk rímur

1.v. $\text{♩} = 84$

Gyllir sjöinn sunna rík, sveipast ro um Faxa lík.
Esjan glóir gulli lík, gleði bjó mér fegurð slík.

2.v.

Samt eg allra svóast finn solar fall við jökulinn;
vermist mjallas vanginn þinn, vestur fjalla kóngurinn.

3.v.

Í landsins hjarta lifði þú ljósið margt, sem fegurð bar.
Nú er bjart við Breiðamar, búinn skarti hveldsólur.

eksempel 8 NÚMI + VITUM HESTI REIÐ Íslandsk rímur

$\text{♩} = 100$

Númi hvítum hesti reið, hetjan bar sig vel í sati;
klárinn ýtur kunni skeið, kvikari var en ljón á fæti.

vísur fra det 16. århundrede. Størstedelen af repertoireet består af ridderviser fra Danmark kommet via Norge eller Færøerne, samt skæmteviser, dels udefra, dels islandske. Kendetegnende for denne genre er at de alliterationer som ellers er så karakteristiske for den traditionelle islandske digtning næsten ikke forekommer heri, de ligner mere folkeviserne fra de øvrige nordiske lande. Folkeviserne har aldrig fundet fodfæste i Island p.g.a rímurne og kvadtraditionen som ganske havde overtaget folkevisernes funktion. Folkeviserne var den eneste type folkesang som evt. kunne ledsages af instrumenter. Der var tidligere 2 instrumenter på Island, islandsk fidel og langspillet, disse anvendtes bl.a. som akkompagnement til viser og salmer.

Færøerne har lige fra middelalderen bevaret en musikform uden de store forandringer. I Island har den ene genre overtaget rollen fra den anden i en evig strid med kirken og andre øvrigheder. Der er genre forsvundet mens enkelte andre er forblevet, typer som næppe findes andre steder.